

DEBRECENI EGYETEM
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

A FEJLŐDÉS ÚJ PARADIGMÁJA: ELMÉLET ÉS GYAKORLAT

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

RICZ JUDIT

TÉMAVEZETŐ: PROF. DR. CSABA LÁSZLÓ

2008.

DEBRECEN

1. A kutatás előzményei, motivációi¹

Tanulmányaimat, majd később kutatási, oktatási tevékenységemet a kezdetektől jellemezte a fejlődő országok iránti különös érdeklődés. Szakdolgozatomat a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Egyetem (DE KTK) nemzetközi üzleti szakirányán a fejlődő országokban kibontakozó adósságválságról, ill. annak megoldási kísérleteiről írtam 2001-ben, Mustó István témavezetésével. A diploma megszerzése után a németországi Karlsruhe-i Egyetem Regionális Tudományok Intézetének posztgraduális képzésén vettem részt, mely a hallgatókat tekintve nemzetközi irányultságú (80%-ban fejlődő országokból érkeztek a diákok), az oktatott tárgyak és a tudomány jellegéből adódóan pedig tartalmában interdiszciplináris képzést jelentett.

2004-ben a DE KTK Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékén kezdtem meg doktori kutatásaimat, és oktatási tevékenységemet, melyben ugyancsak fontos súlypontot képeztek a fejlődő országok. A tanszéken végzett szakmai tevékenységemből kiemelendő a globális problémákkal és gazdasági fejlődéssel foglalkozó, angol nyelvű szeminárium, valamint a magyar nyelven oktatott Globalizációs folyamatok című kurzus tematikáinak kidolgozása és oktatása.

Témavezetőm, Dr. Csaba László meghívására a 2006/07-es tanév téli trimeszterében részt vehettem a Közép-Európai Egyetem „A fejlődés új politikai gazdaságtana” címen futó doktori kurzusán. Mind az itt feldolgozott tananyag, cikkek, mind a kurzus résztvevői között kialakuló beszélgetések, szakmai viták gondolatébresztő ereje, kutatásaimhoz való hozzáadott értéke felbecsülhetetlen.

A doktori kutatások alatt hazai és nemzetközi konferenciákon vettem részt, melyek mind hozzájárultak a kezdetben tágabb témakör leszűkítéséhez, és alakították a disszertáció végleges formáját. Ezek közül kiemelendő az ENSZ Egyetem kötelékébe tartozó Fejlődés-gazdaságtani Világkutatóintézet (WIDER) 2007. szeptemberi konferenciája. „A növekedés déli motorjai” címen zajló előadás sorozat, lehetővé tette, hogy bepillantást nyerjek a nemzetközi szintén ismert és elismert „fejlődés-gazdász” kutatók intellektuális világába, és nemcsak hasznos tudást, de motivációt is adott további kutatásokhoz.

A kutatáshoz további jelentős motivációt jelentett a meglehetősen hiányos magyar nyelvű szakirodalom, melyben meglátásom szerint a tudományág nemzetközi téren elért és elfogadott

¹ Ezen írás a munkahelyi vita tanulságainak figyelembe vételével a nyilvános vitára készült doktori értekezés összefoglalása. Ezúton is köszönet illeti a disszertáció első verziójának opponenseit, Antal Lászlót és Muraközy Lászlót, valamint kutatásaim témavezetőjét, Csaba Lászlót.

eredményei nem mindig jelentek meg. Kutatói tevékenységemet ennek megfelelően a kezdetektől igyekeztem a fejlődés-gazdaságtani irányzathoz kapcsolódó publikációkkal dokumentálni, melyet számos könyvismertető, és a témában írt saját tudományos cikkek is mutatnak.

A doktori kutatásaim során a szakirodalom feldolgozásán túl mindig kifejezett késztetést éreztem az egyes elméletek, iskolák gyakorlati problémákon való tesztelésére, a normatív megközelítés szükségességére. Ennek is köszönhető, hogy a disszertációmban is hangsúlyos területet képeznek az alkalmazások, az empirikus tesztelés és a gazdaságpolitikai vetület.

2. Témafelvetés, a kutatási téma bemutatása

A fejlődés a kezdetek óta a társadalomtudományok és különösképpen a közgazdaságtan központi kérdése volt. A közgazdaságtan keretein belül az 50-es években kialakult egy elkülönülő irányzat, mely kimondottan a fejlődést állította vizsgálatai középpontjába: a fejlődés-gazdaságtan (*development economics*). Ez a tudományág kialakulása óta kimondottan célozta a társadalmi relevancia fenntartását, azaz célja volt, hogy gazdaságpolitikai döntések háttéréül is szolgáljon. Alkalmazott tudományág révén egyértelmű, hogy az elméletek és a gyakorlati kísérletek, tapasztalatok közötti oda-visszahatások következtében hullámvölgyek és –hegyek jellemzik a fejlődés-gazdaságtan „történelmét”. Az elmúlt több mint félévszázad alatt alapjában véve megváltozott a fejlődés értelmezése és számos változás következett be a fejlődés-gazdaságtanban is, de állításom szerint annak létjogosultsága töretlen, sőt mind a tartalmi, mind a területi relevancia szélesebb ma, mint volt bő félévszázaddal ezelőtt.

Napjaink globalizálódó világában a fejlődést az egész világra kiterjedő folyamatként kell értelmezni. A kölcsönös interdependenciák intenzívebbé válásával megkérdőjeleződik, hogy a fejlett országok meddig tudnak elzárkózni a fejlődő országok problémái elől, ill. vannak olyan sürgető kihívások, melyek már napjainkban is globális problémaként értelmezhetőek. Ilyenek többek között a környezetszennyezés, társadalmi kirekesztettség, fertőzőes betegségek, az elüldözött problémája és a vándorlásból adódó egyensúlytalanságok, a technológiai fetisizmus, sérülékeny rendszerek, és látni fogjuk, hogy ide tartozik az urbanizációs válság is. A fenntartható fejlődés területi vetülete ezáltal a jövő egyik kulcskérdésévé válik, akár globális akár lokális szinten értelmezzük azt.

Ugyanakkor a fejlődő világ számos térsége még a „városiasodási forradalom” elején, közepén tart és alapjaiban más kihívásokkal szembesül, mint a fejlett világbeli régiók. A világ népességének a növekedése a következő évtizedekben szinte kizárólag a fejlődő országok városait érinti majd. Emiatt tartozik a fejlődés-gazdaságtan nyitott kutatási kérdései közé az

urbanizáció elemzése, annak okainak, hatásainak és következményeinek feltárása. A már említett fokozódó világgazdasági integráció, az előrehaladó globalizációs folyamatok, és az új információs és kommunikációs technológiák terjedése következtében sokszor megváltozik a „tér” értékelése és érzékelése is. Megjelenik az agglomerálódás új logikája (Ricz, 2007), mely a hagyományos folyamatokat módosítva a legnagyobb városokban, azok közvetlen közelében való letelepedésre ösztönöz. Ez egy további érvet jelent amellett, hogy miért is érdemes a fejlődés térbeliségét elemezni. A fejlődés térbeliségének egyik megnyilvánulási formája a fejlődő országokban a mega-városokban való túlzott koncentráció. Ez az a gyakorlati, sürgető probléma, melyre alkalmazom a fejlődés új paradigmáját és tesztelem az abból adódó következtetéseket. Ezek alapján a doktori kutatás szintjét leginkább az említett (globális és lokális) szintek között, a mezo szinten helyezhetjük el.

Disszertációmban ezek alapján a fejlődés értelmezését kutatom napjaink közgazdaságtanában, szűkebben véve a fejlődés-gazdaságtan képezi a kutatási elméleti kereteit. Az új elméleti megközelítést a fejlődés területi mintázatára alkalmazom, azaz a térbeli komponenst elemzem. Mindeközben a fejlődés új paradigmájának és a térbeliség figyelembe vételének jelentőségét az állam fejlődésben betöltött szerepe és a gazdaságpolitikai beavatkozások tükrében tekintem.

A fejlődés legújabb értelmezése az indiai eredetű gondolatra vezethető vissza, és leggyakoribb alkalmazása, a legtöbb elemzés is Indiára, vagy tágabban véve az ázsiai térségre korlátozódik. Ebből adódik az empirikus tesztelés szükségessége, mely során azt kutatom, hogy alkalmazható-e a felvázolt tág fejlődés értelmezés a világ más kontinensein, azaz nem indiai, vagy tágabban véve nem ázsiai kulturális, történelmi, földrajzi, és egyéb körülmények között. A két esettanulmány Brazília és Egyiptom elemzését tartalmazza, azaz a cél különböző esetek komparatív vizsgálata volt, mely során az esetleges hasonlóságok felfedése általánosítható következtetések megfogalmazásának háttéréül szolgálhat. Mindkét esetben vizsgáltam, hogy milyen megállapítások következnek az új paradigma alkalmazásából a tágan értelmezett fejlődés szintjére, annak fenntarthatóságára, és a gazdaságpolitikai beavatkozások tekintetében. Mind ez elméleti elemzés, mind az empirikus tesztelés célja tehát az állam fejlődésben betöltött szerepének megfogalmazása, újradefiniálása.

3. A kutatás relevanciája, célkitűzései, módszertana

A fejlődés-gazdaságtanban a 90-es évek óta formálódik egy új megközelítés, a legújabb elméletek tükrében kialakulóban van egy új paradigma, amelynek Szakolczai György (2006:1) szavaival élve „az általános áttörése még nem következett be”. A nemzetközi

szakirodalomban számos szerző alkalmazza a fejlődés új paradigmáját, és a fejlesztéspolitikákban is nyoma van a változásoknak, mégis két okból is megalapozható, hogy részletesen kifejtsük a fejlődés új értelmezését, meghatározzuk annak összetevőit, dimenzióit. Egyrészt bár napjaink fejlődéssel foglalkozó írásai mind tudomást vesznek az új paradigmáról, és annak tükrében, annak alkalmazása által születnek, szintetizáló, rendszerező írás a fejlődés új paradigmájáról, és annak gazdaságpolitikai következményeiről (legjobb tudomásom szerint) nem igazán született. Másrészt a magyar nyelvű szakirodalomban ritkaságszámba megy mind a fejlődés új megközelítésmódjának alkalmazása, mind annak explicit kifejtése.

A disszertáció célja mindezek alapján a fejlődés új paradigmájának explicit kifejtése, az új megközelítés átfogó pozitív bemutatása. A szintetizáló, rendszerező elemzésen túl empirikus tesztelést is végeztem, valamint gazdaságpolitikai következményeket is megfogalmaztam. A fejlődés új paradigmáját egy, a közgazdaságtanban sokáig háttérbe szorított témakörre alkalmaztam, elsőként elméleti téren: a gazdasági tevékenységek és emberi életvitel területi mintázatát elemeztem a tágan értelmezett fejlődés szemüvegén keresztül. A Paul Krugman (1991) nevéhez köthető új gazdaságföldrajz irányzata által ugyan napjainkra reflektorfénybe került a hol kérdésének vizsgálata, ennek fejlődési vonatkozásait azonban még alig vizsgálták.

A kiindulópontot a fejlődés-gazdaságtani szakirodalom egy lehetséges rendszerezésének bemutatása képezte, majd vázoltam napjainkban fejlődésértelmezését, és az ebből adódó nyitott fejlődés-gazdaságtani kutatási kérdéseket. Az *első*, viszonylag átfogó *kutatási kérdés* tehát arra vonatkozott, hogy milyen relevanciával rendelkezik napjainkban a fejlődés-gazdaságtani kutatási irány, mi jelenti napjaink paradigmáját a fejlődés tekintetében, és mi következik mindebből az állami szerepvállalás tükrében. Bemutattam, hogy kérdés első része inkább speciálisan hazai relevanciával rendelkezik, míg a második és harmadik része a kérdésnek a nemzetközi irodalomban is releváns kutatási „puzzle”-t jelent. A dolgozat további kutatási kérdései a szakirodalmi áttekintésből, és az önálló elemzésből adódtak lépésről, lépésre, de a dolgozat célkitűzéseinek bemutatásához röviden ismertetem ezeket.

A fejlődés új paradigmájának bemutatása során különböző dimenziókat határoztam meg, melyek mentén vizsgálható az előrehaladás ténye, vagy hiánya. Ilyen volt a gazdasági, társadalmi, környezeti dimenzió mellett a térbeli vetület. Az általános, „új fejlődés-gazdaságtani” megközelítés bemutatása után, annak alkalmazása, a fejlődés térbeli dimenziójának elemzése következett. Ezzel kapcsolatban fogalmazódott meg a disszertáció *második kutatási kérdése*. Ez a fejlődő országok kormányai szempontjából egyre sürgetőbb gyakorlati problémára vonatkozott: az urbanizációs válságot, ill. annak egy vetületét,

legnagyobb városokban való koncentrációt vizsgáltam. Azt kerestem, hogy milyen okok állnak ennek a tipikusan a fejlődő országokra jellemző jelenség kialakulásának háttérben, milyen következményekkel jár mindez a fejlődés tekintetében, és mi következik mindezekből az állami szerepvállalás, a gazdaságpolitikák számára. A szakirodalom áttekintéséből, az elméletek alkalmazásából következő előzetes megállapításokat az elméleti rész utolsó fejezetében összegeztem, ezek képezték az empirikus tesztelés hipotéziseit.

A *harmadik kutatási kérdés* már az empirikus részhez kapcsolódik. Azt vizsgáltam, hogy alkalmazható-e az elméleti részben bemutatott indiai eredetű tág fejlődésértelmezés, melyet a fejlődés új paradigmájának neveztem, a világ más kontinensein, azaz nem indiai, vagy tágabban véve, nem ázsiai kulturális, történelmi, földrajzi, és egyéb körülmények között. A kérdés arra is kiterjedt továbbá, hogy milyen megállapítások következnek a fejlődés új paradigmájának alkalmazásából a tágon értelmezett fejlődés szintjére, ill. annak fenntarthatóságára.

A *Negyedik kutatási kérdés* leginkább az első, tág kereteket megadó kérdésfelvetéshez, ill. annak utolsó részéhez kapcsolódott. Itt azonban konkrétan az urbanizációs válsághoz kapcsolódva vettem fel, hogy milyen szerepet játszik, játszhat az állam a fejlődés elősegítése érdekében. Azaz mit tehet, mit kell tennie az államnak, hogy a fejlődés térben többé-kevésbé kiegyenlített módon valósuljon meg. Ehhez a brazil és egyiptomi esetben is elemezni kellett az urbanizációs válság kialakulásához vezető tényezőket, és azt, hogy az állam, ill. a megvalósított gazdaságpolitikák a fejlődés térbeli mintázatának, és konkrétan az óriásvárosi koncentráció kialakulásában milyen szerepet játszottak. Ezzel a cél a gazdaságpolitikák területi folyamatokra gyakorolt szándékolt és nem-szándékolt hatásainak felfedése, valamint ezek alapján normatív következtetések megfogalmazása volt.

Az *utolsó, ötödik kutatási kérdésben* ismét tágítottam a látókört, és arra kerestem választ, hogy a fejlődés új paradigmájának alkalmazása milyen államot feltételez, igényel. A szakirodalom, az elméleti elemzés, valamint az empirikus tesztelés eredményei alapján kerestem, hogy, ha a fejlesztési stratégia háttérében nem a gazdasági növekedés, hanem a tágon értelmezett fejlődés áll, mint megfogalmazott végső cél, akkor melyek az állam feladatai, és azokat milyen módon valósíthatja meg.

A kérdések megfogalmazásából is adódik, hogy a disszertáció legfőbb célja egy koherens keretrendszer felvázolása volt, mely verbális modellként újfajta megközelítést jelent a tágon értelmezett fejlődésnek, és az ezt elősegíteni hivatott fejlesztési stratégiáknak, fejlesztéspolitikáknak. Mindeközben a létező szakirodalomra, statisztikákra és elemzésekre támaszkodtam, nem volt céлом sem primer adatgyűjtés, sem új mutatók „kreálása”.

Természetesen nem tagadható, hogy a mérhetőség problematikája² további kutatásokat igényel, de ezt nem tekintettem megoldandó feladatnak a jelen dolgozatban. Ehelyett főként kvalitatív elemzéssel, ill. egyes mutatószámokkal kívántam illusztrálni az indiai eredetű fejlődésértelmezés, az új paradigma alkalmazhatóságát, és gazdaságpolitikai jelentőségét, tehát konkrét mérés, mérési módszerek kidolgozása nem szerepelt a célkitűzések között.

Mindezekből adódott, hogy bár döntően másodlagos forrásokra építve, de önálló elméleti elemzést és empirikus tesztelést végeztem. Ez utóbbi során, a komparatív elemzésben a különböző esetek vizsgálatát alkalmaztam, azaz az esettanulmányokban az ún. „mélyfúrás” során a stilizált tények szintjén, leginkább kvalitatív elemzéssel kerestem az eltérő esetek összehasonlításából adódó általánosítási lehetőségeket. Ehhez természetesen ahol csak lehetett támaszkodtam az empirikus irodalom eredményeire, és a statisztikák értelmezésére a gazdasági jelenségek és folyamatok magyarázatához. Röviden összegezve tehát a legújabb elméletek szintetizálását és alkalmazását azért végeztem, hogy azok gazdaságpolitikai következtetések levonásának háttéréül szolgáljanak. Ugyanakkor hangsúlyozom, hogy a dolgozat elsősorban tudományos igényű interpretáció, a stilizált tények szintjén, az általánosítható vonásokat vázolja, nem fogalmaz meg egyik esetre sem gazdaságpolitikai programcsomagot. Ez utóbbi az elemzés másik szintjét jelentette volna, és nem szerepelt a kitűzött célok között.

4. A disszertáció szerkezete

A disszertáció felépítése szerint három fő részre osztható. Az első rész az elméleti megalapozást szolgálja, és ugyancsak hármass tagolású. Az első fejezetben a fejlődés fogalmi tisztázása és a fejlődés-gazdaságtani szakirodalom rendszerezése után napjaink paradigmáját mutatom be, majd ennek tükrében vázolom a főbb világ gazdasági tendenciákat. A második fejezetben az első fejezet elméleti megközelítését alkalmazom a fejlődés térbeli dimenziójára, a fejlődés-gazdaságtan egyik nyitott kutatási kérdését, az urbanizációs válságot értelmezem, elemzem, ill. keresem az erre adható gazdaságpolitikai válaszokat. Végül az elméleti rész végén megfogalmazom a szakirodalomból és az urbanizációs válság elemzéséből adódó legfontosabb következtetéseket.

A dolgozat második szerkezeti egységét az empirikus tesztelés alkotja, melyben két ország, Brazília és Egyiptom esetein vizsgálom az első részben megfogalmazott hipotézisek érvényességét. Az egyes esettanulmányok szerkezete is hármass tagolású. Elsőként a

² Antal László, disszertációm opponense erre számos alkalommal, jogosan hívta fel a figyelmet. Teljes mértékben elfogadva a kritikáját, ezt további feladatnak tekintem.

gazdaságok fejlődési útját mutatom be röviden, kitérve a politikai és intézményi változásokra. Majd a fejlődés térbeli dimenziójára helyezem a hangsúlyt, az urbanizáció folyamatát elemzem, a legnagyobb városokkal a középpontban. Végül szembeállítom a gyors gazdasági növekedést a fenntartható fejlődés kritériumaival, továbbra is a legnagyobb városok példáján illusztrálva a folyamatokat.

A disszertáció utolsó logikai egysége a következtetéseket foglalja össze. Elsőként az állam fejlődésben betöltött szerepére vonatkozó megállapításokat vázolom, majd összegzem a kutatási kérdésekre adott konkrét válaszokat, megfogalmazom a dolgozat potenciálisan új tudományos eredményeit, a téziseket, végül néhány további kutatási irányra is felhívom a figyelmet.

5. Konklúziók, a doktori kutatás eredményei

A disszertációban megfogalmazott öt kutatási kérdés a téziszfüzet harmadik pontjában bemutatásra került. Ezek közül az első kettő részben az elméleti megközelítésre vonatkozott és az áttekintett szakirodalomból következett, míg a másik három konkrétan, közvetlenül az empirikus teszteléshez kapcsolódott. Természetesen az első két kutatási kérdést, ill. az arra adott elméleti válaszok is tesztelésre kerültek azonban az esettanulmányok során.

Elsőként az elméletekre vonatkozó *tág kutatási kérdés* kapcsán azt vizsgáltam, hogy van-e létjogosultsága napjainkban a fejlődés-gazdaságtani megközelítésnek, mi napjaink fejlődés értelmezése, és mit jelent mindez az állam fejlődésben betöltött szerepe tekintetében. A kapott válaszok közül elsőként a fejlődés-gazdaságtani kutatási irány létjogosultságára térek ki: megállapítható, hogy ez a kérdés leginkább speciálisan hazai relevanciával rendelkezik. A nemzetközi közgazdász társadalomban nem merül fel kérdésként a fejlődés-gazdaságtan létjogosultsága, és számos intézményt, folyóiratot, szerzőt találhatunk, akik fejlődés-gazdaságtani témákban kutatnak. Ugyanakkor érdemes utalni arra, az ugyancsak első fejezetben kapott eredményre, hogy a fejlődés-gazdaságtan tartalmi és területi relevanciája is kitágult. Immár nem csak a fejlődő országok speciális problémáival foglalkozó tudományágról van szó, hanem egy általánosan alul-, vagy rosszul fejlett területekkel foglalkozó irányzatról (bármilyen területi egység is legyen az elemzés szintje). Kiemelhető továbbá, hogy mind az elméletek álláspontja, mind az empirikus tesztelés eredménye azt támasztja alá, hogy nincsen szükség a fejlődő országok speciális megkülönböztetésére a közgazdaságtani elemzés keretein belül. Értem ez alatt, hogy a közgazdaságtani elméletek, az intézményi elemzés és a gazdaságpolitikai modellek szintjén ugyanazok az alapelvek vonatkoznak a szegényebb, elmaradott országokra is, mint a fejlett világra. (Nem tagadva

ezáltal, hogy a konkrét gazdaságpolitikák megfogalmazása és megvalósítása egyedi mérlegelést igényel minden ország esetében, de ez így van a fejlett és a fejlődő országok tekintetében is.)

Megállapítást nyert tehát, hogy – nem feltétlenül Magyarországon, de – a nemzetközi közgazdaságtani szférában teljes mértékben elfogadott, és alkalmazott kutatási irányról van szó, mely azonban napjainkban is (az újabb elméleti eredmények és fejlesztéspolitikai tapasztalatok hatására) átalakulóban van.

Ehhez kapcsolódóan a feltett első kutatási kérdés második részére adott válaszként, és talán az elméleti rész egyik legfontosabb eredményeként, az első fejezet kapcsán fejlődés új paradigmáját kell kiemelni. Ez az indiai eredetű koncepció, melyet többnyire Amartya Sen (2003) nevéhez kötnek, de ez az értelmezés napjainkra széles körben elfogadottá vált. A fejlődés ezek alapján egy olyan *multidimenzionális, kvalitatív* folyamatot jelent, amely a teljes *gazdasági és társadalmi* rendszert érintő *minőségi* változást hoz, és melynek következtében az emberek *életkörülményei, választási szabadsága*, megvalósítható *életvitele* javul és mindez a *környezeti alrendszerrel kompatibilis* módon valósul meg. A fejlődés új paradigmájával óhatatlanul összefügg a fenntarthatóság koncepciója, melynek strukturálásához elsőként megkülönböztettem az intergenerációs és az intragenerációs értelmezését. Majd az alábbi dimenziók jelentősége mellett érveltem: gazdasági, társadalmi, környezeti, politikai és térbeli dimenzió, valamint hangsúlyoztam a nemek és generációk közötti különbségek szerepét. Ezt a tág megfogalmazást, a korábbi növekedésorientált felfogáshoz képest új paradigmának neveztem, hiszen az alapvető változást jelent a vizsgálatokba bevont tényezők körében (itt vizsgáltam a fejlődés komponenseit), ennek következtében részben változott a fogalmi apparátus is, és megváltozott a használt módszertan, valamint az új megközelítésből alapjaiban eltérő következtetéseket lehetett levonni.

Az állam fejlődésben betöltött szerepére vonatkoztatva is alapjaiban új álláspontot képvisel a fejlődés-gazdaságtan legújabb generációja. Az elmélettörténeti áttekintés során az állami beavatkozások szempontjából csoportosítottam az elméleteket, és megállapítást nyert, hogy a fejlődés-gazdaságtan első generációja központi szerepet adott az államnak a fejlődés megvalósításában, ez az államvezérelte fejlődés koncepció volt. A második generáció ezzel szemben épp a szabadpiaci fejlődés mellett érvelt, és az állami minimalista koncepcióját fogadta el. Ezekkel szemben a legújabb generáció egyrészt az állam és a piac komplementaritását hangsúlyozza, másrészt kiegészíti azt egy harmadik pólussal, a civil társadalom szerepével. Ide kívánczik az a megállapítás is, mely szerint a fejlődést hosszú távon meghatározó intézmények, és a fejlődési komponenseket rövidtávon befolyásolni tudó

gazdaságpolitikai beavatkozások együttesen határozzák meg a ténylegesen megvalósuló fejlődési utat. Ez utóbbiak alakítják a politikai arénában a tényleges erőviszonyokat, melyek azonban kihatnak a hosszú távon ható intézményrendszer megvalósulására is. Az intézmények és gazdaságpolitikák összehangolt, egymást támogató rendszerére van szükség a fenntartható megoldások érdekében.

Az állam fejlődésben betöltött szerepének vizsgálatát az empirikus tesztelés eredményeinek ismeretében a disszertáció harmadik részében folytattam. Az itt kapott legfőbb eredmények kiterjednek az állam feladataira, méretére, és a módszerekre is. A fejlesztéssel kapcsolatos állami feladatokat Nicholas Stern (2005) nyomán két csoportba soroltam: 1. megfelelő üzleti környezet, befektetési klíma teremtése, valamint 2. az egyének, különösen a szegények felhatalmazása és képessé tévése arra, hogy részt vegyenek a saját életüket érintő döntések meghozatalában. A dolgozatban felvázolt érvelés szerint mindehhez egy méretében kisebb, de kapacitásaiban erősebb államra van szükség, mely leginkább irányító, koordináló, szabályozó funkciókat lát el. Ugyanakkor hangsúlyoztam, hogy a fejlődés egyes komponenseinek megvalósítása érdekében további állami feladatok adódhatnak, melyek azonban legfőképp a hátrányos helyzetű csoportok, területek, ill. a környezet védelmére terjednek ki.

A második kutatási kérdés a fejlődés térbeli mintázatának alakulására vonatkozott. Konkrétan az urbanizációt tekintettem a fejlődő országokban, és azt vizsgáltam, hogy az eltér-e a fejlett országokban tapasztalt folyamatoktól, ha igen miben, milyen okok állnak a háttérben, és mi következik mindezekből az állami szerepvállalás, a gazdaságpolitikák tekintetében.

A városiasodás folyamatának számos, tipikusan a fejlődő országokra jellemző vonását felfedtem, ezek közül az egyik az óriásvárosi koncentráció fokozott jelenlétére vonatkozott, amelyet centralizált urbanizációnak is nevezhetünk. A továbbiakban ezt a fejlődő országok kormányai szempontjából sürgető problémának számító óriásvárosi koncentrációt állítottam a vizsgálatok középpontjába. Azt kutattam, hogy milyen okok állnak a nagyvárosi vízfejek kialakulásának háttérben, ezek milyen következményekkel járnak a tágan értelmezett fejlődés tekintetében, valamint azt is, hogy mi következik mindezekből az állami szerepvállalás, a gazdaságpolitikák szempontjából. A szakirodalom és az önálló elméleti elemzés is adott válaszokat a felvetett kérdésekre, és ezek érvényességét az esetek vizsgálata során teszteltem.

Mindezek alapján megállapítható, hogy az óriásvárosi koncentráció hajtóerői között éppúgy szerepet kapnak valós és vélt gazdasági tényezők (az egyének várakozásai, észlelései), politikai és intézmény rendszerbeli hagyományok és sajátosságok, és nem utolsósorban a

gazdaságpolitikák (főként nem-szándékolt mellék-) hatásai. A legnagyobb városok fejlődési komponenseit vizsgálva megállapítható, hogy azok a gazdasági növekedés tekintetében (legalábbis rövid és középtávon) viszonylag jól teljesítenek, mint ahogy az emberi előrehaladás egyéb tényezői is (oktatás, egészségügy) relatíve és átlagosan jónak mondhatóak. Ugyanakkor számos további tényező a tágon értelmezett fejlődést gátolja éppúgy, mint a hosszú távú fenntarthatóságot. Ezek voltak a városon belüli társadalmi és területi szegregáció (nyomornegyedek, informális szektor), környezetszennyezés, kriminalitás és erőszak fokozott jelenléte. A legnagyobb városok gyors gazdasági növekedésének előnyei a városi szegénység (növekvő) tömegeit „érintetlenül” hagyták, és az alulfejlettség ördögi körei alakultak ki.

Az elemzések alapján a területi hatások tekintetében állami beavatkozások két csoportba sorolhatóak: egyrészt az óriásvárosi koncentrációból adódó negatív externáliák csökkentését célzó, explicit területi politikák, intézkedések; másrészt a területi hatást nem célzó (de szándék nélkül is eredményező) egyéb gazdaságpolitikák. A kapott elméleti és empirikus eredmények alapján ez utóbbiak területi hatása meghaladja az előbbieket. A térbeli anomáliák hátterében is az intézmények és a mikro-szinten fellépő ösztönzők állnak, és ezek megváltoztatása nélkül nem képzelhető el fenntartható megoldás. Az urbanizációs válságra adható legfőbb általános válasz tehát, hogy a túlzott területi koncentráció csökkentéséhez a területi hatások vizsgálatát inkorporálni kell a gazdaságpolitikai döntéshozatalba. A fejlődés területi dimenzióját tehát hosszú távon, fenntartható módon (és költségkímélő megoldásként) nem lehet elkülönülő szakpolitikaként kezelni, hanem azt a fejlesztéspolitikák integrált részeként kell kezelni. Az eredmények alapján kijelenthető, hogy a többnyire az urbanizációs válság következményeinek kezelését célzó közvetlen állami beavatkozások (pl. nyomornegyedek infrastruktúrával való ellátása, nagyvárosi munkalehetőségek javítása) paradox módon további óriásvárosi koncentrációhoz vezetnek. Ez a Todaro modell (Todaro, 1969) logikájának alkalmazásából, és az esetek vizsgálatából is adódott.

A fejlődés társadalmi és területi dimenziójából adódó gazdaságpolitikai következtetések összevetése során láthatóvá vált, hogy azok számos területen átfednek, és ezáltal kijelölhetőek az integrált fejlesztési politikák súlypontjai.

A disszertáció harmadik kutatási kérdése, melyre már konkrétan az empirikus részben kerestem a választ az első részben bemutatott indiai eredetű tág fejlődésértelmezés és a leginkább Todaro – Smith (2006) által alkalmazott megközelítés általánosíthatóságára vonatkozott. Azt teszteltem, hogy a világ más kontinensein, azaz nem indiai, vagy tágabban véve nem ázsiai kulturális, történelmi, földrajzi, és egyéb körülmények között milyen

megállapítások következnek az új paradigma alkalmazásából a tágan értelmezett fejlődés szintjére, ill. annak fenntarthatóságára.

Az elméleti részben felvázolt koncepciót jól alkalmazhatónak találtam mind a dél-amerikai, mind az észak-afrikai ország esetében. A fejlődés új paradigmájának koncepciója kvalitatív és soktényezős változásokat takar, melyek felfedése és mérése is lényeges nagyobb kihívásokat állít a közgazdászok és kutatók elé, mint a gazdasági növekedés vizsgálata, mégsem jelent lehetetlen küldetést.

Az esettanulmányok első fejezetében amellet érveltem, hogy mindkét ország viszonylag, összességében jó gazdasági növekedési teljesítményt mutatott fel az elmúlt több mint félévszázad alatt, a kiinduló jövedelmi szintjük eltért, így az eredményük is. Az egyiptomi egy főre eső GDP a brazil szint mindössze harmadát teszi ki. Emberi előrehaladás tényezőit tekintve azonban sokkal kisebb az eltérés a két ország között, Egyiptom lemaradása mindössze a jövedelmi komponensből adódik. Az észak-afrikai ország tehát alacsonyabb jövedelmi szint mellett lényegesen jobb emberi előrehaladást ért el. Ezt az átváltást, „trade-off”-ot azonban az emberi előrehaladás általánosan alkalmazott mutatója³, a kompozit index elfedi. A disszertációban ennek megfelelően amellet érveltem, hogy nem az aggregált számot, hanem az alindikátorokat, és tágabban véve az emberi fejlődés mutatóit kell vizsgálni, ha a fejlettségi szint valósághoz minél közelebb becslése a cél, valamint akkor is ha gazdaságpolitikai következtetések háttéréül szolgáló elemzés a cél.

Mind a brazil, mind az egyiptomi eset rávilágított továbbá, hogy a tágan értelmezett fenntartható fejlődés tekintetében nem a maximális gazdasági növekedést felmutató időszak volt a legkedvezőbb. Éppen ellenkezőleg, az adódott az elemzésekből, hogy egy közepes, kiegyensúlyozott gazdasági növekedéssel hosszú távon lényegesen jobb eredményeket lehet elérni a fejlődés egyes részterületein.

A következő, (negyedik) kutatási kérdés az állam fejlődésben betöltött szerepére vonatkozott, de mindezt konkrétan a fejlődés területi dimenziójára alkalmaztam. Az urbanizációs válsággal kapcsolatban a kérdés úgy fogalmazható meg, hogy az állam, ill. a megvalósított gazdaságpolitikák a fejlődés térbeli mintázatának, és konkrétan az óriásvárosi koncentráció kialakulásában milyen szerepet játszottak. Az állami beavatkozások területi folyamatokra gyakorolt szándékolt és nem-szándékolt hatásait vizsgáltam, azzal a céllal, hogy mindez háttérként szolgáljon az urbanizációs válságra adandó válasz, a megfelelő gazdaságpolitikák megfogalmazásához.

³ HDI- human development index

Mind a két ország elemzése során arra az eredményre jutottam, hogy a konkrét területi hatásokat célzó politikák nem voltak sikeresek sem az óriásvárosi koncentráció csökkentésében, sem a negatív következmények kezelésében. Ezek a beavatkozások költséges, de nem hatékony, valamint hosszú távon nem fenntartható „megoldásokat” jelentettek. Ugyancsak mindkét ország esete alátámasztotta, hogy a főként importhelyettesítő iparosításon és befelé forduláson, elzárkózáson alapuló gazdasági növekedést maximalizálni kívánó fejlesztési stratégiák növelték az ösztönzöttséget az elsővárosban való letelepedésre, és ezzel hozzájárultak az óriásvárosokban való koncentráció fokozódásához. A gazdaságpolitikai váltás, a gazdasági nyitás és egyéb liberalizációs lépések (bizonyos várakozásokkal szemben) azonban nem vezettek a területi egyenlőtlenségek további növekedéséhez. Ez a megállapítás megfelel a Krugman és Livas Elizondo (1996) nevéhez fűződő elmélet következtetéseinek, mely szerint az exportorientáció gátat szab a legnagyobb metropoliszok további növekedésének. Ugyanakkor ezt az eredményt kissé finomítani kell: a legnagyobb városok túlzott dominanciája a nyitás után is mindkét országban fennmaradt, annak az összes negatív következményével együtt. (Azaz rövidtávon mindenképp, de talán közép-távon is érvényesül bizonyos pályafüggőség a fejlődés területi folyamatai tekintetében.)

Utolsóként ismét egy viszonylag tágran megfogalmazott kérdéskör következik, melyre a válaszkérés áthatotta az egész dolgozatot. Az *ötödik kutatási kérdés* alapján azt vizsgáltam, hogy milyen következtetéseket lehet levonni az állam és a gazdaságpolitikák szempontjából, ha a fejlesztési stratégia háttérében nem a gazdasági növekedés, hanem a tágran értelmezett fejlődés a megfogalmazott végső cél. Elsőként az elméletekből levonható következtetések a szegénység, és a szélsőséges jövedelem egyenlőtlenségek csökkentése, majd a térbeli dimenzió figyelembevételével a túlzott területi egyenlőtlenségek tekintetében fogalmaztam meg a meglátásokat. Az empirikus tesztelés során pedig kerestem ezek megvalósulását, vagy épp ezek hiányát, és az ebből adódó következményeket.

Az esettanulmányokból kitűnt, hogy az állam fejlesztési célú beavatkozásainak háttérében még mindig többnyire a gazdasági növekedés erőltetése áll, valamint hogy az egyes fejlődési anomáliákra „prompt” és közvetlen válaszokat adjanak. Ez utóbbiak kudarcaira már utaltam éppúgy, mint a tágran értelmezett és fenntartható fejlődés hiányosságaira. Ezzel szemben vázoltam fel az állam fejlődésben betöltött szerepének újraértelmezését, melynek értelmében az állam nem közvetlenül valósítja meg a tágran értelmezett fejlődést, ill. annak egyes komponenseit, hanem irányító, koordináló és szabályozó feladatok ellátásával lehetővé teszi annak piaci megvalósulását. Kiemelésre került, hogy ez csak a konkrét feladatokat tekintve minimális államkép, de a kapacitásaiban erős, és szakszerű államra van szükség, mely a

társadalom hátrányos helyzetű csoportjai és a hátrányos helyzetű területek számára is lehetővé teszi a fejlődést. (Ez alatt azt értem egyrészt, hogy az államnak meg kell szabadulnia számos korábbi tevékenységétől, főként a termelői, tulajdonosi és diszkrecionális döntéshozói funkcióktól. Másrészt azonban az állami feladatok köre túlnyúlik a jogállamiság és a törvényes rend biztosításán, és kiterjed a fejlődés bemutatott komponenseire, dimenzióira, ahol a fenntarthatóságot kell lehetővé tennie.)

A fejlődés új paradigmájának alkalmazásából adódott a „jó kormányzás” iránti igény, hiszen bemutatásra került, hogy az intézményi és a politikai rendszer jelentik a kiinduló pontot. Amellett érveltem, hogy a jó kormányzás elemeinek és alapelveinek megfogalmazása jó orientálódást kínált a fejlődést elősegítő állam „újradefiniálásához”. A disszertációban kapott eredmények alátámasztják, hogy a jó kormányzás koncepciójában található minden egyes elem hozzájárul a társadalom értelmessé válásához. Ezt a fejlődés térbeli dimenziójának elemzése során mind a szakirodalom alkalmazásából levont következtetések, mind az empirikus tesztelés eredményei bizonyították.

6. Új tudományos eredmények: a tézisek

A kutatási kérdésekre kapott válaszok tükrében a disszertáció elméleti és empirikus elemzése alapján az alábbi új tudományos eredmények fogalmazhatóak meg. Ezek megalapozása és magyarázata a disszertáció egyes fejezeteiben kifejtésre került, valamint a bemutatott kutatási kérdésekre adott válaszokból is adódik, így itt csupán az egyes tézisek megfogalmazására, és rövid, összegző értelmezésére, alátámasztására szorítkozom.

1. tézis: A megújult fejlődés-gazdaságtan elemzési kerete, melyre leginkább az Amartya Sen nyomán elterjedt fejlődésertelmezés, a Michael P. Todaro által alkalmazott interdiszciplináris megközelítésmód jellemző, melyben a szegénységcsökkentés áll a középpontban, valamint a Joseph E. Stiglitz által képviselt az állam fejlődésben betöltött szerepének kritikus, de pozitív szemlélete jelenik meg, *érvényes és alkalmazható* a legkülönbözőbb földrajzi, történelmi, kulturális, politikai és gazdasági viszonyok között és eltérő fejlettségi szinteken is. A fejlődés-gazdaságtan, mint tudományág ezáltal visszakerült a közgazdaságtan főirányába, ugyanakkor megtartotta a *társadalmi relevanciáját*, és annak igényét is, hogy normatív következtetések háttéréül szolgáljon.

Az első tézis érvelése arra vonatkozik, hogy nincs szükség a fejlődő országok speciális megkülönböztetésére a közgazdaságtani elemzésekben. Az intézmények és politikák pozitív megközelítése, endogén tényezőkként kezelése lehetővé teszi, hogy a szegény és

gazdag országokat *egységes elméleti keretben* vizsgálhassuk. Azaz, ha az intézmények és politikák hatását kontrolláljuk, akkor más tényezők, mint földrajzi adottságok (egyenlítőhöz való közelség, éghajlat, természeti erőforrások), vallási jellemzők, etnikai vagy nyelvi fragmentáltság szerepe eltűnik, jelentéktelenné válik a fejlettségi szint magyarázata során. Ez azt jelenti, hogy a fejlődő országok esetében oly gyakran hangoztatott statisztikai dummy-k (pl. afrikai dummy) nem léteznek. Azaz nem kell külön vizsgálni a fejlődés tekintetében szegény országokat, sem földrajzi, sem kulturális, sem egyéb okok miatt, ugyanakkor amint arra Ross Levine, 2005-ös cikke kitűnően rámutat, figyelembe kell venni a jogrendszer eredetét és a tulajdonjogi viszonyokat.

Amit hangsúlyozni kívánok az az, hogy a közgazdaságtani elméletek, az *intézményi elemzés* és a *gazdaságpolitikai modellek* szintjén ugyanazok az alapelvek vonatkoznak a szegényebb, elmaradott országokra is, mint a fejlett világra. (Ugyanakkor, mint már említettem a konkrét gazdaságpolitikák megfogalmazása és megvalósítása egyedi mérlegelést igényel minden ország, fejlett és fejlődő esetében egyaránt.)

Az újjáalakult fejlődés-gazdaságtani irányzat már nem csak a fejlődő országok speciális problematikájával foglalkozik, hanem az egy általánosan alul-, vagy rosszul fejlett területekkel foglalkozó tudományággá alakult. Melyben már nem a nagy, átfogó és mindenütt, minden problémára alkalmazható modellek alkotása a cél, hanem egy új szemléletmód és eszközrendszer kialakítása, mely a rendszerszemléleten alapszik és a kereteket határozza meg, ugyanakkor marad a társadalmi relevancia és a cél, hogy háttérként szolgáljon a gazdaságpolitikák kialakítása és a döntéshozatal során.

2. tézis: Az emberi előrehaladás mutatójában (HDI) időben bekövetkező változások jelzésértékűek egy ország fejlődési útja tekintetében. Az emberi előrehaladás mértékét a gazdasági növekedés üteméhez mérve megállapításokat tehetünk a változás irányára, minőségére, fenntarthatóságára. Az országok közötti nemzetközi összehasonlítás egyik lehetősége, a világ országai között felállított rangsorban elért helyezések összevetése. Az egy főre eső (vásárlóerő-paritáson mért) GDP és a HDI szerinti helyezések összevetése megmutatja, hogy a gazdasági, vagy az emberi fejlettség tekintetében áll jobban az ország. Ugyanakkor ez az általános kép torz lehet, hiszen a HDI mutató (értéktételektől nem mentes) átváltásokat (trade off-okat) tartalmaz, és elfedi a különbségek valós dimenzióját. Ezek ismerete nélkül nem lehet megfelelő gazdaságpolitikai ajánlásokat megfogalmazni, így a normatív célú gazdasági elemzésekben az emberi előrehaladás mutatóit egyenként kell figyelembe venni (mind az idősor analízisek, mind az országok közötti komparatív elemzések során).

Az aggregált, mértékegységgel nem rendelkező „kompozit” mutatók nem alkalmasak a valós állapotok felfedezésére, ezáltal sem az okok, sem a megoldások felderítésében nem használhatóak. Normatív célú elemzés esetében pedig használatuk nem csak nem vezet eredményre, hanem egyenesen téves következtetések levonását eredményezheti. Ennek magyarázata, hogy a HDI alindikátorok a fejlődés eltérő dimenzióit képviselik, eltérő mértékegységet jelentenek, és ezáltal összehasonlíthatatlanok. További gondot jelent, hogy az egységes mutatószám megalkotása során használt súlyozás, bizonyos értékítéletet képvisel. Ez a szubjektív értékelés jelenik meg például amikor a gyermekhalandóság egy százalékpontos csökkenését, az analfabétizmus hasonló csökkenéséhez viszonyítják. A várható élettartam és a képzettségi szint, ill. bármilyen eltérő dimenziókkal rendelkező tényezők összehasonlítása veszélyes „játék”, melynek súlyos következményei lehetnek, ha azt gazdaságpolitikai döntéshozatal céljából is felhasználják. Nem tagadható, hogy az említett HDI mutató jó támpontként szolgálhat, ha egy adott ország esetében az emberi előrehaladás időbeli változásait tekintik, vagy ha az adott ország egy főre eső GDP alapján felállított világrangsorbeli helyezéséhez, a HDI szerint elért helyezését viszonyítják. Ugyanakkor a fejlesztési stratégiák és gazdaságpolitikai ajánlások megfogalmazásához az emberi előrehaladás mutatóit, valamint a világ fejlődési indikátorait egyesével kell vizsgálni, és viszonyítani, összehasonlítani, csak egy ilyen átfogó elemzés szolgálhat megfelelő támpontul, és nem két „kompozit” index összevetése.

A fenti állítás a brazil és egyiptomi emberi előrehaladás összevetésével jól illusztrálható. A két ország HDI mutatója az elmúlt negyedévszázadban konvergált. Bár a brazil mutató mintegy 10 százalékponttal meghaladja az egyiptomi értéket, teszi mindezt háromszoros egy főre eső jövedelemszint mellett. Az alsó-közepes jövedelmű országok átlagához viszonyítva a brazil egy főre eső jövedelem magasan kiugrik, és az alapfokú iskolákban való részvételi ráta is viszonylag magas. Bár az Egyiptomiban jellemző iskolai részvételi ráta kissé alacsonyabb, mint az országcsoporton belüli átlag, ez az eltérés nem jelentős és csökkenést mutat. A várható élettartam és az ivóvízzel való ellátottság mind Brazília, mind Egyiptom esetében megfelel az adott jövedelmi szintű országok átlagának. Tovább lehetne vizsgálni a Világbank által évente kiadott Világ Fejlődési Indikátorai alapján az emberi előrehaladás egyes tényezőit, de azok mind alátámasztanak, hogy Egyiptom alacsonyabb jövedelmi szint mellett hasonló fejlettségi szintet ért el, mint Brazília. Mint említettem tehát az afrikai ország az emberi előrehaladás terén elért jobb teljesítményét a HDI mutató elfedi, és kompozit jellege folytán gazdaságpolitikai döntéshozatal elősegítésére nem használható.

3. tézis: Braziliában és Egyiptomban a világgazdaság globális trendjeinek megfelelően az abszolút szegénység csökkenését nem követte az egyenlőtlenségek csökkenése. A brazil esetben a rendkívül magas jövedelem egyenlőtlenségek gyakorlatilag stagnálnak, míg Egyiptomban alacsonyabb kezdeti szintről ugyan, de növekedést mutatnak. Ez a jelenség értelmezhető különböző területi szinteken: globális, országos, és a legnagyobb városokon belüli viszonylatban is. A megállapításunk egybecseng Nicholas Crafts (2004), David Dollar (2005), Martin Ravallion (2003), Kaushik Basu (2004), és mások globalizációs téziseivel. A megállapításból egyrészt következik, hogy állami beavatkozásra van szükség nem csak a szegénység csökkentése, de a szélsőséges egyenlőtlenségek enyhítéséhez is. Másrészt a fejlődés területi dimenziója kulcsfontosságú információkkal szolgál, amennyiben eltérő okok állnak a vidéki, kisvárosi, vagy nagyvárosi szegénység és egyenlőtlenségek kialakulásának hátterében.

Az elmúlt több mint félévszázad fejlesztéspolitikai tapasztalatai, és az elméletek terén megszületett eredmények alapján napjainkra egyértelművé vált, hogy a gazdasági növekedés lecsorgó hatásai nem jutnak el automatikusan a társadalom legszegényebb rétegeihez. A gazdasági növekedés és szegénység csökkentése közötti átváltás az egyenlőtlenségeken keresztül valósul meg, így mind a három tényező alakulását együttesen kell vizsgálni a valós előrehaladás megállapítása érdekében. Gazdaságpolitikai beavatkozásokra van szükség a szegénység és egyenlőtlenségek csökkentéséhez, hiszen a megfelelő intézmények ezirányú hatásai csak hosszú távon jelentkeznek. A gazdasági növekedés szegénység csökkentő hatása nem bizonyult elégségesnek a fejlődő országokban, míg a jövedelem egyenlőtlenségek hosszú távú szintje viszonylag stabil. Ez utóbbiakat a piac önmagában véve nem feltétlenül csökkenti, ez nem is „feladata”.

A megvizsgált brazil és egyiptomi folyamatok jól beleillenek a fenti gondolatmenetbe, alátámasztják a megállapításokat. A szegénység eltérő dimenzióinak figyelembe vétele (ahogyan azt a területi vetület vizsgálatával illusztráltam is) a szegénység csökkentési politikák teljesen új szettjét jelenti. Egyrészt új dimenziók figyelembevétele, új politikák integrálását jelenti a szegénység csökkentési stratégiába. Másrészt a fejlődés, és az annak hiányaként értelmezhető szegénység új, tág értelmezése arra is kihat, hogy hogyan kombinálhatóak a szegénység csökkentési politika egyes elemei. A szegénység egyes komponensei ugyanis kölcsönhatásban állnak egymással, így szinergikus hatások léphetnek fel, önerősítő folyamatok alakulhatnak ki (ideális esetben ezek az angyali körök, melyek lehetővé teszik az alulfejlettség csapdájából való kitörést). Ehhez azonban a szegénység és

egyenlőtlenség csökkentésének szempontjait integrálni kell a gazdaságpolitikai döntéshozatalba, azaz ezek nem szektoriális politikai területeket, hanem egy új szemléletmódot alkotnak⁴. Az egyes dimenziókbeli javulás tovagyrúzik más dimenziókba, és a jövedelemtermelő képességet is javítja, ami a gazdasági növekedésen keresztül ismét javítja a fejlődési komponenseket.

4. tézis: A klasszikus fejlődés-gazdaságtani feltételezéssel, és a napjainkban is elterjedt antiglobalista nézetekkel szemben a gazdasági és politikai liberalizáció nem vezet nagyobb területi koncentrációhoz. A fejlődés területi mintázatára tehát nem alkalmazható automatikusan az eredetileg Karl Marx nevéhez fűződő, majd Raúl Prebisch, Gunnar Myrdal és más fejlődés-gazdászok által újra felfedezett „szegény szegényebb és gazdag gazdagabb lesz” logika. Az új gazdaságföldrajz elméleteinek és az új politikai gazdaságtani érvelésnek megfelelően a liberalizáció következtében csökkennek a legnagyobb városokban való koncentrálódás hajtóerői, ugyanakkor a területi dekoncentráció időigényes feladat és rövidtávon érvényesülnek pályafüggőségből adódó tehetetlenségi hatások.

A fejlődés térbeli mintázatának vizsgálata során számos a területi koncentráció irányába ható erő bemutatásra került, melyek jellemzően mikro-szintű ösztönzőket jelentettek, és önerősítő folyamatok kialakulását segíthették elő. Ilyen koncentrálódást elősegítő hajtóerő volt többek közt a világ gazdasági elszigetelődés, az importhelyettesítő iparosítás, és az instabil, diktatórikus politikai berendezkedés is. A Krugman és Livas Elizondo (1996) által hangsúlyozott *importhelyettesítő iparosítás* térbeli hatása úgy jelenik meg, hogy az alacsony nemzetközi kereskedelmi szint következtében, a belső piacon a szállítási költségek minimalizálása révén az egy városban való koncentráció válik előnyössé, majd a kialakuló nagy helyi piac további termelőket vonz, és így ördögi kört alkotva tovább növeli a piacot. A tézis megfogalmazása tekintetében fontos következtetés (mely beleillik új gazdaságföldrajz elméleteinek logikájába) az, hogy az exportorientáció korlátot jelenthet a harmadik világ hatalmas városainak további növekedése előtt, és ezáltal kiegyensúlyozottabb területi eloszláshoz vezethet. Azért maradt feltételes módban az állítás, mert nézetem szerint számos további területi hatással rendelkező erő és ellenerő, és egyéb ösztönző is érvényesül, és a végső területi mintázat ezek eredőjeként alakul ki. Ilyen további vizsgálandó tényező a politikai berendezkedés, rendszer jellemzőinek vizsgálata. Empirikusan bizonyított tény, hogy

⁴ A bemutatott gondolatmenet bővebb kifejtése megtalálható a Köz-gazdaság c. folyóiratban megjelenés alatt lévő cikkben (Ricz 2008).

instabil politikai diktatúrákban lényegesen nagyobb a területi koncentráció (és ez leginkább a fővárosban, első városban jelentkezik), mint a stabil demokráciákban. A politikai gazdaságtani érvelés szerint ugyanis különösen előnyös a letelepedés a politikai hatalom közelében, ha *gyenge a jogállam (rule of law)*, hiszen ekkor a korrupció és járadékvadász magatartás által elérhető előnyök a térbeli közelségre ösztönöznek.

Ugyanakkor a gazdasági tevékenységek és a népesség területi elhelyezkedésének igazodása *időigényes folyamat*, fáziskéséssel következik be a reakció a hatások, ösztönzők megváltozására. Ennek következtében elméletileg előfordulhat, hogy a kereskedelmi nyitás, vagy a politikai liberalizáció eleinte a monocentrikus térstruktúrát erősítheti, és csak egy bizonyos szint elérése után (az új gazdaságföldrajzból ismert törésponton túl) hat a városóriások dominanciájának csökkenése irányába. Ez utóbbi inverz hatást a brazil és egyiptomi esettanulmányokban kapott eredmények nem, a tehetetlenségi hatásokat, és a városóriások dominanciájának fennmaradását azonban igazolták.

A legerősebb területi koncentráció irányába ható erők az importhelyettesítő iparosítás ideje alatt jelentkeztek mindkét vizsgált országban. A gazdasági reformok és a kereskedelmi nyitás hatásai talán egyértelműbbek voltak a brazil esetben, bár ott is számos hatás és ellenhatás érvényesült, de az ipari tevékenységek dekoncentrációja megfigyelhető volt, és az óriásvárosi koncentráció dinamikája is lecsökkent. Az egyiptomi esetben kevésbé markáns a területi koncentráció lassulása, de ott a demokratizálódás területén megfigyelhető hiányosságok, a vidéki területek elmaradottsága, és a kis és közepes városok „gyengesége” is korlátozza a kairói óriásvárosi dominancia csökkenését (ill. a kairó-alexandriai városi folyosó dominanciájának csökkenését).

5. tézis: A legnagyobb városokban való túlzott koncentrációhoz hozzájárulnak a történelmi és földrajzi adottságokon és a gazdasági tényezőkön túl intézményi, és politikai rendszer sajátosságaiból adódó hajtóerők, valamint várakozások, észlelések is fontos szerepet játszanak. Így az óriásvárosi tömörülésből adódó fejlődési kudarcok megszüntetéséhez szükség van átfogó intézményi és gazdaságpolitikai reformokra, továbbá az információs aszimmetria megszüntetésére, csökkentésére is. A vidéki és városi területek integrált kezelése elengedhetetlen a fenntartható megoldások tekintetében. (Mindeközben meg kell különböztetni a hagyományos vidéki, falusi területeket, a kis- és közepes városoktól, valamint a legnagyobb városokat). Ez a tézis a north-i alapokon álló intézményi közgazdaságtani irányzat, valamint ezen belül a tulajdonjogi elméletek, valamint az aszimmetrikus informáltság elméleteinek alkalmazása a fejlődés térbeli dimenziójára. Az állítás értelmében a torz területi folyamatok kialakulásában az intézményi kudarcok és várakozások is központi szerepet játszanak.

A Todaro-féle vándorlási elmélet (Todaro, 1969) megmutatta, hogy a vidék és város közötti gazdasági lehetőségek szélsőséges egyensúlytalansága miatt elkerülhetetlen a városba vándorlás magas rátája, még akkor is, ha eközben a városi munkanélküliség is növekszik. Ha ugyanis a vidéki és városi bérek közötti különbség kellően nagy, akkor magas munkanélküliség mellett is racionális döntés lehet az egyének részéről a városba vándorlás, hiszen az egyének a várt, és nem a valós jövedelmek alapján döntenek.

A városi bérek viszont jellemzően magasabbak a vidéki bérszinteknél, és ennek gazdasági hatékonysági okokon (azaz a magasabb termelékenységen) túlmenően egyéb, intézményi és gazdaságpolitikai okai is vannak: a város szektorban dolgozók jellemzően könnyebben szerveződnek, érdekérvényesítő erejük nagyobb, valamint különböző fejlesztési stratégiai okok miatt a kormányzati politikák is kedveznek a városi munkavállalóknak magasabb bérek és egyéb juttatások, előnyök formájában.

Mindezek ismeretében könnyen belátható, hogy a városokban jelentkező problémák közvetlen helyi „megoldása” nem vezet eredményre, ugyanis azok tovább növelik a város vonzerejét, és a vidék – városi különbségeket, ezáltal további vándorlásokat által további problémákat gerjesztenek. Például egy pótlólagos városi munkahely teremtése nem a városi munkanélküliséget csökkenti, hanem két-három új bevándorlót ösztönöz a városba vándorlásra, és ezáltal a városi munkanélküliség tovább nő. Hasonló módon az informális szektorban a gazdálkodási és általánosabban véve az életkörülmények emelése ösztönzőket jelent az informális szektorba való belépésre, ill. az abban maradásra. Ez érvényes ez az informális gazdasági tevékenységekre éppúgy, mint az informális lakhatásra, a nyomornegyedekre is. Hasonló logikával belátható, hogy az egyéb nagyvárosi problémák kezelésére irányuló ilyen stílusú „közvetlen” beavatkozások, bár átmenetileg a nagyvárosi életkörülmények javításával kecsegtetnek, gyakorlatilag további vándorlókat ösztönözhetnek arra, hogy a városba vándoroljanak. Ezáltal bár a helyzet javítását célozzák, épp annak súlyosbításához járulnak hozzá. A városi problémák megoldásának kulcsa ez alapján a logika alapján egyértelműen a vidéki területek fejlődésében, fejlesztésében található meg, azaz a városi és vidéki területek integrált kezelésére van szükség, azokat egy rendszerként kell felfogni. Ez a fejlődés területi dimenziójának inkorporálását jelenti fejlődéstudományokba, valamint a fejlesztési stratégiákba is.

Végül hangsúlyozni kell a várakozások, a szubjektív értékítéletek szerepét. Az egyéni döntéshozatal során ugyanis nem feltétlenül a valóság számít, hanem az, ahogyan azt az egyének észlelik, és a korlátozott, ebben az esetben többnyire aszimmetrikus információik

alapján a várakozásaikat kialakítják⁵. A megfelelő információ áramlás elősegítése tehát éppúgy részét képezi a térben többé-kevésbé kiegyenlített fejlődést elősegíteni célzó reformcsomag részét, mint az intézményi és gazdaságpolitikai kiigazítások.

Az óriásvárosi koncentráció hátterében található hajtóerőket vizsgálva mind a brazil, mind az egyiptomi esetben találhattunk történelmi tényezőket, kedvező kiinduló adottságokat, de azt is láthatóvá vált, hogy ezek nem predesztináltak, és az idők folyamán a gazdasági, intézményi és politikai erők felülkerekednek (ld. Rio de Janeiro pozíció vesztese São Pauloval szemben). Az infrastrukturális hiányosságok, és a gyarmati korban kialakult nyersanyag exporton alapuló gazdasági szerkezet mind kedvező légkört teremtettek a nagyvárosi tömörüléseknek. A politikai tényezők földrajzi koncentráció irányába való hatásai a kezdeti folyamatokat erősítették fel (ez is feltűnő volt mindkét esettanulmányban). Jelentkezett ez már a gyarmati hatalom esetében is éppúgy, mint a függetlenség után is, valamint kifejezetten az importhelyettesítés idején mindkét országban. A centralizált politikai hatalom és közigazgatás mellett Egyiptom esetében az autokratikus vezetési stílus is a fővárosban való koncentrálódás irányába hatott. Brazíliában a são paulo-i óriásvárosi koncentrálódás is értelmezhető volt a politikai gazdaságtani logika alapján, bár a brazil mega-város nem politikai főváros, de a gazdasági elit központja, és a döntéshozatalra legnagyobb befolyással rendelkező érdekcsoportok székhelye is.

Mind a brazil, mind az egyiptomi esetben megfigyelhető volt, hogy a gazdaságpolitikák nem szándékolt területi hatásait jellemzően a nagyvárosi torzulások irányába hatottak. Mindkét ország kormányai, politikusai észlelték és tudatában voltak az óriásvárosi koncentrációból eredeztethető súlyos problémáknak, ill. azok halmozódásának, és kísérleteket tettek azok megszüntetésére, enyhítésére. Mindkét esetben azonban a nagyvárosok fejlettségi szintjeit és fejlődési komponenseit vizsgálva azt találtam, hogy ezek a próbálkozások mérsékelt sikerrel jártak, ha egyáltalán. A kormányzati beavatkozások jellemzően a kialakult helyzetek javítására, megszüntetésére (pl. nyomornegyedek szanálására, infrastrukturális kapacitások bővítésére) szorítkoztak, és nem a nagyvárosokba irányuló tömeges vándorlás ösztönzőinek csökkentését, megszüntetését célozták. Így a mega-városok továbbra is vonzópólust jelentenek a vidéki, főként a vidéki szegény népesség szemében.

Egyes részterületeken talán a brazil városfejlesztési politikák előrébb járnak, mint egyiptomi társaik, hiszen bemutattam, hogy Brazíliában az intézményi szabályozás szerepét már felismerték, és a são paulo-i informális negyedek legalizálása elkezdődött. Az is láthatóvá vált azonban a tesztelés során a rió-i nyomornegyedek és illegális lakások esetében, hogy

⁵ Itt érdemes Herbert Simon korlátozott racionalitás elméletére, Kahnemann és Tversky meglátásaira, valamint az Akerlof és Stiglitz által hangsúlyozott aszimmetrikus informáltság jelenségére is utalni.

egyes tényezők kiragadása a kontextusból, valamint a sablon megoldások nem mindig sikeresek. Egyik ország esetében sem találkoztam azonban az elméletekből levezetett integrált szemléletmóddal, ami nézetem szerint az urbanizációs válság egyetlen hosszútávon is fenntartható megoldását jelenthetné.

6. tézis: A jó kormányzás alapelveinek megvalósítása, különösen a részvételi mechanizmusok, az átláthatóság, elszámoltathatóság javítása, és ezekkel kapcsolatban a korrupció visszaszorítása, valamint a szegénybarát és megosztott növekedés ösztönzése a fejlődés térbeli anomáliáit is csökkenti (szemben a térbeli folyamatokat közvetlenül alakítani kívánó beavatkozásokkal, melyek nem-hatékonyak, és hosszú távon eredménytelenek). A szélsőséges területi koncentráció csökkentésének költség-hatékony, valamint hosszú távon egyetlen fenntartható megoldását intézményi kiigazítások és megfelelő mikro-ösztönzők kialakítása jelenti.

A negyedik és ötödik tézis értelmezése, magyarázata során már utaltam rá, hogy a szélsőséges területi koncentráció, tipikusan az elsővárosi koncentráció háttérében többek (történelmi, földrajzi, gazdasági okok) között politikai tényezők is állnak. Ezek tipikusan a törvényes rend uralmának a hiányosságaihoz kapcsolódnak, azaz az érdekcsoportok befolyásolási lehetőségeinek nagy terét, a korrupció és járadékvadász magatartás előnyei, ill. az ezt kihasználni célzók földrajzi közelségben való letelepedésre ható ösztönzői. Ezek alapján a jó kormányzás alapelveinek megvalósulása csökkenti azt a (racionális) késztetést, hogy a politikai hatalomban levőkhöz minél közelebbi letelepedést válasszanak a társadalom és gazdaság szereplői.

Napjainkra arról is konszenzus van az irodalomban, hogy ha a jó kormányzás alapelvei áthatják a gazdaság és társadalom működését, akkor ennek következtében javul nem csak a társadalom által értelmezett fejlődés, de a szűken vett gazdasági növekedés is. A törvények uralma (rule of law), a korrupciómentes környezet, a szélesebb körű politikai részvétel és ezek következtében az állampolgárok és a társadalmi intézmények felé érzékeny (responsive) és jobb minőségű intézmények és kormányzás által a gazdasági növekedés szegény-barát és megosztott módon valósul meg. Ez viszont területi viszonylatban azt jelenti, hogy a túlnyomórészt vidéki szegények helyzete is javul, és mindez helyben következik be, ezáltal csökken az ösztönözöttség a városokba, a legnagyobb városokba való vándorlásra. Ezáltal hosszú távon egy kiegyenlítettebb területi struktúra felé való elmozdulás valósul meg, melynek háttérében a mikro szinten jelentkező ösztönzők módosulása áll.

Az előző, ötödik tézis indoklása során utaltam rá, hogy a térbeli folyamatokat közvetlenül alakítani kívánó gazdaságpolitikai beavatkozások nem bizonyultak hatékonyak, sőt hosszú távon gyakran a kívánt cél ellenkezőjét érték el, azaz paradox módon még nagyobb területi koncentrációhoz vezettek. A szélsőséges területi koncentráció csökkentésének költség-hatékony, valamint hosszú távon egyetlen fenntartható megoldását intézményi kiigazítások és megfelelő mikro-ösztönzők kialakítása jelenti.

7. tézis: Hosszú távon a politikai és gazdasági intézmények képezik a fejlődés legfőbb hajtóerejét. A legtöbb sürgető probléma a fejlődő országokban „azonnali” megoldást kíván, így az intézményi reformok mellett a megfelelő *gazdaságpolitikai beavatkozások* összehangolt megvalósítása elengedhetetlen. *Rövidtávon* ugyanis a *gazdaságpolitikáknak* is központi szerepe van, például a szegénység csökkentésében és a fejlődés egyéb komponenseinek megvalósításában, javításában. Ezek hiányában és a politikai erőviszonyok tükrében nem csak a hosszú távon ható intézményi reformok véghezvitele válik kérdésessé, de a fenntartható fejlődés megvalósítása is.

Napjainkra konszenzus van arról a közgazdaságtani irodalomban, hogy hosszú távon az intézmények képezik a fejlődés legfőbb hajtóerejét. A formális és informális intézmények hatása a gazdasági teljesítményre azonban meglehetősen *hosszú távon* jelentkezik. A formális intézmények azonban egyúttal *politikai változók* is, azaz azok minősége, stabilitása és változása is a mindenkori politikai hatalmon lévő koalíció döntésének eredménye. A politikai hatalom azonban *de jure* és *de facto* hatalmi erők összességéből alakul ki. Érvelésem szerint ez utóbbi tekintetében azonban a *rövidtávon* ható a *gazdaságpolitikáknak* is központi szerepe van. Ezek hatással vannak ugyanis a jelen és jövőbeli tényező elosztásokra, és ezen keresztül alakítják a politikai erőviszonyokat is.

Bár fejlődés végső hajtóerejét hosszú távon a megfelelő intézményrendszer jelenti, de a fenti érvelés alapján a „jó” *támogató gazdaságpolitikák* hiányában a legjobb intézmények hatása is kérdésessé válhat. Ugyanakkor a helyes felismerésekre épülő, szakszerű politika csak akkor marad fenn, ha az intézmények védelmében fejti ki hatását. Az intézmények és politikák egymást kiegészítő rendszerére, önerősítő anyagi körökre van tehát szükség. Az új intézményi iskola nyomán hangsúlyozandó a formális és informális intézmények szerves egysége, az előbbi hiányában keletkező űrt az utóbbi tölti ki, és azok együttesen alakítják a gazdaság működését, és befolyásolják végső soron annak teljesítményét. Az intézmények és

politikák kapcsolata rávilágít az elméletek és az alkalmazások összekapcsolásának szükségességére is, azaz a *normatív gondolkodás* szerepére.

A fejlődés régi, konvencionális paradigmája jellemzően a gazdaságpolitikákat, az aktív kormányzatot helyezte a középpontba. Ezzel szemben a 80-as, 90-es években előtérbe kerültek az intézményi megoldások. Ugyanakkor egyik véglet alkalmazása sem vezetett átütő fejlesztéspolitikai sikerekhez. Nézetem szerint ennek oka a fentebb bemutatott módon az intézmények és politikák közötti oda-vissza hatások elhanyagolása. Jellemzően figyelmen kívül hagyták ugyanis, hogy a hosszú távon elengedhetetlen a „jó” intézményi háttér, és az ehhez szükséges intézményi reformok, de ezek mellett rövidtávon ugyancsak elengedhetetlenek a megfelelő gazdaságpolitikai beavatkozások. A kettő együttesen képes arra, hogy a rövidtávon egyre sürgetőbb kihívásokra is választ adjon, és a fejlődéshez hosszú távon szükséges kereteket is megteremtse, azaz a megfelelő fejlődési pályára állítsa az országot.

Az intézményi reformok és a gazdaságpolitikai beavatkozások szimultán szükségessége mellett érvelek, és hangsúlyozom, hogy míg hosszú távon a megfelelő intézmények kialakítása jelenti az egyetlen fenntartható útját a tágan értelmezett fejlődés elősegítésének, addig rövidtávon elengedhetetlenek a támogató gazdaságpolitikai beavatkozások.

7. Tézisfüzet hivatkozásai

- Basu, K. (2006): Globalization, poverty and inequality: what is the relationship and what can be done? *World Development*, 34.évf. 8.szám, 1361-1373. old.
- Crafts, N. (2004): Globalization and Economic Growth: a Historical perspective. *World Economy*, 27. évf. 1. szám, 45-58. old.
- Dollar, D. (2005): Globalization, poverty and inequality since 1980. *World Bank Research Observer*, 20. évf. 2. szám, 145-176. old.
- Krugman P. – Livas Elizondo, R. (1996): Trade Policy and Third World Metropolis. *Journal of Development Economics*, 49. évf. 1. szám, 137-150. old.
- Krugman, P. (1991): *Geography and Trade*. MIT, Cambridge, Massachusetts. Magyarul megjelent: Krugman, P. (2003): *Földrajz és kereskedelem*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest.
- Levine, R. (2005): Law, Endowments and Property Rights. *Journal of Economic Perspectives*. 19. évf. 3. szám, 61–88. old.
- Ravallion, M. (2003): The debate on globalization, poverty and inequality: why measurement matters. *International Affairs*, 79.évf. 4.szám, 739-754. old.
- Ricz Judit (2007): Az agglomerálódás klasszikus és új logikája. *Külgazdaság*, 51 évf. 7-8. szám, 83-102. old.
- Ricz Judit (2008): Szegénységcsökkentés: gazdaságpolitikai lehetőségek. (Megjelenés alatt: *Köz-gazdaság*, 2. évf. 3. szám)
- Sen, A. (2003): *Fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Stern, N. – Dethier J.-J. – Rogers, H. F. (2005): *Growth and Empowerment: Making Development Happen*. MIT Press, Cambridge.
- Szakolczai György (2006): A gazdasági fejlődés elméletének megújulása: az első, a második és az új generáció. *Valóság*, 49. évf. 3. szám, 1-35. old.
- Todaro, M. P. – Smith S. C. (2006): *Economic Development*,. Addison Wesley, Boston.
- Todaro, M. P. (1969): A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *American Economic Review*, 59. évf. 1.szám, 138-148. old.

8. Publikációs lista

Tudományos cikkek

Szegénységcsökkentés: gazdaságpolitikai lehetőségek. Megjelenés alatt: Köz-gazdaság, 2008, 3. évf. 2. szám.

Urbanizációs válság a fejlődő országokban: trendek, dimenziók, következmények. *Tér és Társadalom*, 2007, 21. évf. 3. szám 167-186.o.

Az agglomerálódás klasszikus és új logikája. *Külgazdaság* 2007, 51. évf. 7-8. szám, 83-102.o.

Paradigmaváltás a fejlődés-gazdaságtanban *Competitio*, 2005, 4. évf., 2. szám, 109-123.o.

Lektorált konferencia kiadványban megjelent cikk:

Fejlesztéspolitikai dilemmák: az állam fejlődésben betöltött szerepének újradefiniálása. Megjelenés alatt: In: BCE EU50 konferencia lektorált tanulmánykötetében.

A fejlődés térbelisége: a brazil eset. In: Erős Adrienn szerk. (2007): XXVIII. OTDK Közgazdaságtudományi Szekció, Doktorandusz Konferencia - Kiemelt minősítést elnyert dolgozatok. *Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karának* kiadásában. (ISBN 978-963-661-774-5). 82-95. old.

Régió – a regionális tudományok megközelítésében. In: Juhász E. szerk. (2006): Régió és oktatás – A „Regionális egyetem“ kutatás zárókonferenciájának tanulmánykötete, *Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete*, Debrecen, 359-366. o.

Könyvismertetők:

Lányi Kamilla válogatott tanulmányai (2007): *Piacok, globalizáció, harmadik út*. Kopint-Datorg Infokommunikációs zRt., Budapest. Megjelenés alatt: *Competitio*.

Eduardo Lora ed. (2007): *The State of State Reform in Latin America*. Stanford University Press and The World Bank, Stanford. Megjelent: *Acta Oeconomica*, 2007, 57. évf., 3. szám, 309-314.o.

Szentes Tamás és szerzőtársai (2006): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció II*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megjelent: *Közgazdasági Szemle* 2007, 54. évf., 9. sz. 837-841. o.

Szentes Tamás és munkaközössége (2005): *Fejlődés – Versenyképesség – Globalizáció I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megjelent: *Külgazdaság* 2006, 50. évf. 9-10. szám, 83-89.o.

Kanbur, R. – Venables, A. J. (2005): *Spatial Inequality and Development*. Oxford University Press, New York, 2005. Megjelent: *A területi egyenlőtlenségek és a fejlődés kapcsolata. Közgazdasági Szemle* 2006, 53. évf. 7-8. szám, 728-731.o.

Pascha, W. – Storz, C. eds. (2005): *Wirkung und Wandel von Institutionen – Das Beispiel Ostasien*. Lucius & Lucius, Stuttgart. Megjelent: *Intézmények hatása és változása - a kelet-ázsiai példa. Külgazdaság* 2006, 50. évf. 3.szám., 75-79o.

Konferencia előadások:

Fejlesztéspolitikai dilemmák: az állam fejlődésben betöltött szerepének újradefiniálása.

Előadás a Budapesti Corvinus Egyetem által szervezett „Három éve az 50 éves Európai Unióban” című konferencián (2007. november 27. - december 1., Budapest)

Az állam fejlődésben betöltött szerepének újradefiniálása: „fejlesztőállam új ruhában?”

Előadás a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának 2007. november 8-án tartott Kari Konferenciáján Debrecenben.

A fejlődés térbelisége: a brazil eset

Előadás a Miskolci Egyetemen Szervezett Országos Tudományos Diákköri (OTDK) Doktorandusz Konferenciájának Gazdaságpolitikai szekciójában, kiemelt helyezéssel díjazva (2007. április 26., Miskolc).

Urbanisation Crisis in Developing Countries: The Case of Brazil

Előadás a Regional Studies Association „Regions in Focus?” konferenciáján, a „Territorial Cohesion and Spatial Development” szekcióban (2007. április 2-5., Lisszabon). Lektorált cikk közzététele: www.regional-studies-assoc.ac.uk/events/lisbon07/papers/Ricz.pdf

Az első városok új politikai gazdaságtana

Előadás a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának 2006. okt. 20-i Európai Unió – Tudásalapú Társadalom – Foglalkoztatás – Oktatás c. konferenciáján.

Gazdaságpolitikák területi hatásai: a brazil eset.

Előadás a R_evolution 1956-2006 rendezvény keretében a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának Világgazdaság és Nemzetközi Kapcsolatok Tanszéke és az MTA DAB által rendezett 'A társadalmi és politikai berendezkedés változásainak gazdasági hatásai' című konferencián 2006. november 14-én.

Az agglomerálódás új logikája

Előadás a Fiatal regionalisták V. országos konferenciájára, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja és a Széchenyi István Egyetem Multidiszciplináris Társadalomtudományi Doktori Iskolája rendezett 2006. november 10-11-én, Győrben.

Konferencia részvételek poszterrel:

Régió – a regionális tudományok értelmezésében

A 2006.06.02-án a DE BTK által szervezett „Régió és oktatás” c. nemzetközi konferencia keretében bemutatott poszter.

Grenzüberstreitende Regionen: ein semiotischer Ansatz (Határmenti régiók: szemantikai megközelítésben - német nyelvű poszter)

A 2006.06.09. DE TTK - KTK – JTK által szervezett nemzetközi konferencia keretében bemutatott poszter.